

GENOVEZII ȘI ROLUL LOR ÎN DOBROGEA ÎN SECOLUL XIV

În istoria sud-estului Europei secolul al XIV-lea, marcat de lupte pentru tron și putere, de anarhie feudală, are, totuși, drept trăsătură caracteristică fundamentală o creștere în domeniul economic și stabilirea unui echilibru în viața politică. Popoarele balcanice care au reușit, printr-un efort lent dar constant, să infrângă elementele crizei interne, deschizându-și în față un drum cu perspective deosebite, nu au avut capacitatea să-l continue, reunindu-și forțele pentru a îndepărta un nou pericol ce le amenința, de data aceasta din exterior, ofensiva turcilor otomani. Venită într-un moment în care resursele popoarelor sud-est europene erau secătuite, violența năvală a otomanilor a avut drept consecință desființarea vieții de stat în unele regiuni, iar în altele încordarea tuturor eforturilor locuitorilor pentru a-și păstra ființa neamului, împiedicându-i astfel să-și dezvolte normal viața materială și spirituală.

Istoria teritoriilor locuite de români, înscrisă în coordonatele generale ale Balcanilor, a avut unele particularități, variabile de la regiune la regiune, care i-au dat un caracter singular.

Ca urmare a dezvoltării economice, a cîștigării de noi pămînturi, a cristalizării vieții social-politice, în veacul al XV-lea au apărut statele feudale românești de sine stătătoare. Pe teritoriul Dobrogei, coridor între Dunăre și mare, cunoscut din antichitate ca prielnic pentru comerț, a apărut un stat feudal care a avut un rol important în trecutul ținuturilor pontice. Istoria acestui stat cu numeroase trăsături originale, născut într-o regiune în care viețuia un mozaic de popoare, alcătuiind un micro Balcani, completat de venirea turcilor selgiucizi și a negustorilor genovezi, a fost studiată cu atenție de numeroși erudiți. Între numele celor care i-au dedicat o parte a timpului lor sînt : B. P. Hașdeu ¹, Al. D. Xenopol ²,

¹ B. P. Hașdeu — *Dobrotici și statul lui*, în *Convorbiri literare*, 1890. pp. 550—572.

² A. D. Xenopol — *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Ed. Cartea Românească, ed. III, îngrijită de O. Vlădescu, vol. III, pp. 92—93.

N. Iorga³, C. Moisil⁴, D. Onciul⁵, O. Mărculescu⁶, N. Grămadă⁷, R. Vulpe⁸, P. P. Panaitescu⁹, C. C. Giurăscu¹⁰, B. Cîmpina, St. Ștefănescu¹¹, istoricii bulgari Mutavcev¹², Zlatarski¹³, Anghelov¹⁴, istoricul rus Culakovski¹⁵. Istoricii români N. Iorga¹⁶, M. Berza¹⁷, B. Cîmpina¹⁸ s-au ocupat în studiile lor de rolul jucat de genovezi în sec. XIII—XV în bazinul Mării Negre, la gurile Dunării, în comerțul cu Moldova, atingînd tangențial legăturile pe care le-au avut cu Dobrogea.

Bazîndu-se pe o serie de date noi, reconsiderînd în mod critic izvoarele utilizate anterior, ne-am propus, deoarece pînă acum nu s-a alcătuit un studiu cu această temă, să cercetăm raporturile genovezilor cu statul feudal Dobrogea, rolul lor în dezvoltarea societății de pe aceste meleaguri.

Spațiul redus pe care-l avem la dispoziție, importanța temei tratate, care prin complexitatea ei depășește cadrul istoriei naționale, ne-au determinat să ne mărginim la punerea în discuție a problemelor pe care le comportă tratarea exhaustivă a subiectului, studiul de față fiind un punct de plecare pentru cercetările ulterioare.

Dobrogea, cucerită în sec. X—XI de bizantini, transformată de ei în provincie cu statut de *themă* sau strategie, deși și-a schimbat pînă în secolul al XIV-lea de mai multe ori stăpînitorii, a rămas continuu în legătură cu imperiul de care depindea nominal. În secolul al XIII-lea împăratul Mihail VIII, cuceritorul Constantinopolului, restauratorul unei însemnate părți a imperiului, în virtutea legăturilor cu orașele din Dobrogea, a dependenței regiunii pe linie eclesiastică de patriarhie, a încadrării formale a acestor pămînturi între granițele imperiale, a dat dreptul

³ N. Iorga — *Venezia în Marea Neagră: I. Dobrotici*, în *An. Ac. Rom.*, secția II, Tom XXXVI, 1913—1914, Memoriile Secției istorie, p. 1043—1065.

⁴ C. Moisil — *Despotatul lui Dobrotici*, *Convorbiri literare* X, 1, 1906, pp. 680—692, tradus în limba bulgară.

⁵ D. Onciul — *Scrieri istorice*, editate de A. Sacerdoțeanu, Ed. Științifică, Buc., 1968, pp. 292—298.

⁶ O. Mărculescu — *Balica și Dobrotici*, Cernăuți, 1937.

⁷ N. Grămadă — în *Ephemeris Dacoromana*, IV/1930, pp. 212—245.

⁸ R. Vulpe — *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în *La Dobroudja*, Ed. Ac. Rom., Buc., 1938.

⁹ P. P. Panaitescu — *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, cap. III, Cucerirea Dobrogei; Dobrogea și Dobrotici, pp. 205—214.

¹⁰ C. C. Giurăscu, *Istoria românilor*, Ed. Fundația Regală pt. literatură și artă, ed. V, Buc., 1946, vol. I.

¹¹ B. Cîmpina, St. Ștefănescu — *Istoria României*, ed. Ac. R.P.R., Buc., 1964, vol. II, cap. IV, pp. 358—362.

¹² Mutavcev — *Dobrotitza et la Dobroudja* — în *Revue des etudes slaves*, 1927, pp. 27—41.

¹³ Zlatarski — *Geschichte der Bulgaren I*, 1918, pp. 103—110.

¹⁴ Anghelov — *Precis d'histoire de Bulgarie*, Sofia, 1964, pp. 71—74.

¹⁵ Culacovski — *Unde se găsește Vicinșca eparhia*, în *Viz. Vremeni* 3/1897, pp. 312—320.

¹⁶ N. Iorga — *Istoria comerțului românesc*, Buc., 1925, vol. I, pp. 42—45.

¹⁷ M. Berza — *Le Mer Noire à la fin du Moyen Age*, Balcania IV.

¹⁸ Barbu Cîmpina — *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii* 1/1953, pp. 191—237 și 3/1953, pp. 79—119.

la 10.000 familii de turci selgiucizi, conduși de Saru-Saltuk, să se stabilească la Babadag¹⁹, iar negustorilor genovezi să facă negoț pe toată întinderea regiunii.

Pentru a putea urmări cu ușurință rolul genovezilor în secolul al XIV-lea în Dobrogea vom expune succint principalele momente din istoria statului feudal de pe aceste meleaguri.

În condițiile în care dominația tătară a slăbit, „imperiul“ lui Feodor Svestoslavici s-a descompus, vechile particularisme locale au renăscut, feudalismul dobrogean, în ascensiune, s-a întărit și a simțit nevoia unei organizări proprii : au apărut elementele statului medieval. Primele știri despre existența căpeteniilor politice locale în secolul al XIV-lea le furnizează actele patriarhiei din Constantinopol, deoarece, se pare, mitropoliții și episcopii cumulară și funcțiile conducătorilor laici.

La începutul secolului, în jurul anului 1300, arhiepiscopul Luca de Vicina a participat la lungul conflict dintre patriarhul Atanasie și Jean Bekkos²⁰, iar în 1325 arhiereul Metodie a fost numit mitropolit de Varna, având în ascultarea sa o regiune pomenită cu ani înainte ca fiind dependentă religios de biserica din Constantinopol²¹.

În anul 1346 este pomenit pentru prima dată un conducător politic laic Balica, stăpînul vechii țări a Cavarnei cuprinsă între Varna și Caliacra, care, desigur, ocupa tronul dintr-o perioadă anterioară²². În bune raporturi cu Bizanțul, Balica, a trimis în ajutorul mamei lui Ion V. Paleologul, Ana de Savoia, atacată de Ion VI Cantacuzino, „1000 de soldați aleși“, conduși de frații săi mai tineri Dobrotici și Theodor²³. Iscușința lui Dobrotici în mînuirea armelor, înțelegerea profundă a evenimentelor politice i-au făcut pe bizantini să-l prețuiască în chip deosebit, acordîndu-i gradul de „strateg“ și titlul de „cel mai de seamă dintre Romei“²⁴. Împărăteasa Ana de Savoia, care dorea să-l lege cît mai strîns de familia imperială, l-a căsătorit cu fiica celui mai apropiat sfetnic al ei, Appokaukos, acțiune care, în condițiile evului mediu, avea semnificația unei alianțe politice.

În 1354, după dispariția lui Balica, pierit în condiții necunoscute, tronul Dobrogei a fost preluat de Dobrotici, care, probabil, a dat și

¹⁹ Așezarea turcilor la Babadag este cea mai veche pe continentul european. Condițiile în care au venit turcii aici sînt descrise de Halil, Bedreddin, Sükrüllah (în cronică turcească despre țările române, ediția M. Mustafa, M. Guboglu, Ed. Ac. R.S.R., Buc., 1968, pp. 21—40). Turcii selgiucizi de la Babadag au fost studiați din punct de vedere filologic de P. Covalski (Les turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est, Polska, Ak., Umienska, Mem. de la Comm. N. 16 Craiova 1933).

²⁰ *Pachimeres De Andronico Paleologo* — V ; 3, Bonn. II, p. 377.

²¹ Documentele patriarhiei din Constantinopol arată că regiunea Cavarnei cu castelele Cavarnea, Ecrene, Licostomo, Gerania, Dristra și Caliacra depindeau religios de Constantinopol, cf. Miklosick-Müller — *Acta patriarhatus Constantinopolitani* — I — 95 ; Hurmuzaki : N. Iorga — *Docum. XIV—I*.

²² Ion Cantacuzino — *Historiae Bonn II*, p. 584.

²³ Piatra de pe mormîntul lui Theodor aflat la Balicic a fost analizată de O. Mărculescu, care a dovedit că cei trei : Balica, Dobrotici, Theodor erau frați (O. Mărculescu, op. cit., p. 10).

²⁴ Ion Cantacuzino, op. cit., ed. cit., p. 584.

numele regiunii. Dacă Balica s-a dovedit a fi un puternic cîrmuitor local, dobrogean, capabil să trimită o oaste în ajutorul casei domnitoare a Paleologilor, urmaşul său, prin acţiunile sale, prin legăturile diplomatice şi politice pe care le-a întreţinut a depăşit cadrul regional, făcînd o politică de importanţă pontică, sud-est europeană. Primele acţiuni ale lui Dobrotici au avut tendinţa să-i consolideze stăpînirea şi implicit au dus la mărirea suprafeţei statului său, împingînd hotarul de sud, prin cucerirea Varnei, pînă în apropiere de Messembria, iar pe acela de nord, a cărei evoluţie nu o cunoaştem fiind imposibil de urmărit în stadiul actualelor informaţii, către Dunărea de jos.

Cît era de mare puterea militară a lui Dobrotici, care era prestigiuul său în faţa vecinilor, reiese din examinarea evenimentelor politice din Peninsula Balcanică între 1365—1367. Împăratul Ion V. Paleologul reîntorcîndu-se de la regele Ungariei, Ludovic I, cu care dusesese tratative, a fost împiedicat de ţarul bulgar de la Vidin să-şi continue drumul²⁵. În ajutorul împăratului a venit vărul său, contele verde, Amadeo de Savoia, care, în fruntea unei armate de 2000 oameni pornise o cruciadă împotriva turcilor otomani.

După cum relatează cronica veneţiană a lui Caraldo, în eliberarea împăratului şi în temperarea ţarului de Tîrnovo, Dobrotici a avut un rol de prim rang²⁶. În continuarea acţiunii sale, în 1366, în Dobrogea, pentru eliberarea punctelor fortificate bizantine ocupate, se pare de turci, Amadeo a trebuit să ţină tot timpul cont de Dobrotici care în această epocă, probabil îşi întindea stăpînirea pînă la Dunăre. Cînd unul dintre ofiţerii lui Amadeo de Savoia, A. Visconti, s-a făcut vinovat de călcarea legilor locului, Dobrotici l-a arestat, ducîndu-l în reşedinţa sa din acel moment, cetatea genoveză Chilia (Ahelia) şi eliberîndu-l cu greutate după intervenţia personală a seniorului italian²⁷.

Pentru a-l răsplăti pe Dobrotici pentru ajutorul pe care i l-a dat, Ion V i-a acordat titlul de strateg şi şi-a însurat unul din fiii, Mihail, cu fata cîrmuitorului dobrogean.

Ultimii ani ai domniei lui Dobrotici, recunoscut de acum înainte de jure conducător independent, au fost tulburaţi de luptele cu genovezii, care îl detronaseră pe Ion V la Constantinopol şi nu priveau cu bunăvoinţă întărirea statului dobrogean.

Generat. poate, de aceleaşi cauze care l-au silit în veacul următor pe domnul Moldovei, Ştefan cel Mare, să adopte o atitudine dură faţă de negustorii italieni, războiul lui Dobrotici cu genovezii, război care urmă-

²⁵ Cf. lui Labolatti de St. Pierre care a publicat cronica lui Amadeo di Savoia care descrie expediţia în Balcani între 1365—1367, *Spedizione di Amadeo VI*, Paris, 1899 — recenzată de N. Iorga în *Convorbiri literare*, 1901, pp. 576—577. Episodul este analizat de M. Holban — *Contribuţii la studiul raporturilor dintre Ţara românească şi Ungaria Angevină* (rolul lui B. Hinfy în legătură cu problema Vidinului), în *Studii şi mat. de ist. medie I*, 1956, pp.7—63.

²⁶ Cf. M. Holban, *op. cit.*, p. 54, N. Iorga, *Venezia în M. Neagră*; *I. Dobrotici*, p. 1047.

²⁷ Cf. *Cronica Spedizione di Amadeo VI*, ed. cit., p. 5919, N. Iorga — *Venezia în M. Neagră, I. Dobrotici*, p. 1049.

rea înlăturarea negustorilor străini și înlocuirea lor cu localnici s-a desfășurat între 1374 și 1385, anul morții lui Dobrotici. Actele genoveze consemnează seriozitatea cu care a privit senatul Republicii această conflagrație: în martie 1376 a fost armată o corabie cu prilejul războiului împotriva lui Dobrotici, „occasione guerre Dobrodissi, Dobrodize“²⁸.

În timpul luptelor în care a obținut un șir de victorii distrugînd o parte din castelele genovezilor, Dobrotici a dus tratative cu dușmana Genovei, Venezia, căutînd să încheie o alianță care să îi permită să creeze un front larg, ginerele său obținînd Trebizonda și astfel să pună capăt victorios războiului²⁹. Tratativele care dovedesc importanța Dobrogei în politica pontică în secolul XIV. nu au reușit nici să ducă la încheierea unui tratat cu venețienii, nici să încheie o pace avantajoasă cu genovezii. Poate că Dobrotici nu a reușit să își atingă scopurile datorită noilor condiții create în Balcani unde se desfășura ofensiva turcilor otomani către care au trebuit să-și îndrepte atenția puterile interesate la stăpînirea regiunii și pe care a fost obligat să-i înfrunte Ivanco, „fiul magnificului senior de fericită amintire Dobrotici“³⁰.

Pentru a nu fi silit să lupte în același timp cu doi adversari, Ivanco a încheiat în 1386 un armistițiu cu genovezii iar la 27 mai 1387 a semnat, la Pera prin boierii săi, tratatul de pace³¹. În anul următor, 1388, în timpul expediției marelui vizir Ali Pașa, împotriva Dobrogei, Ivanco a pierit de pe scena istoriei în condiții pe care nu ni le au transmis izvoarele literare; Dobrogea și-a încheiat existența ca stat feudal independent, boierii de aici s-au unit cu aceia din Țara Românească pentru a se putea opune puhoiului otoman. Urmărirea activității genovezilor în frămîntata Dobroge a secolului al XIV-lea, extrem de dificilă datorită imenselor lacune existente în documentele scrise, se poate realiza numai prin utilizarea ansamblului de izvoare istorice.

Mînați de dorința de a se îmbogăți prin practicarea ocupației lor tradiționale, comerțul, genovezii loviți de venețieni în Marea Mediterană, s-au îndreptat către țărmurile Mării Negre, stabilindu-se, cu accepțiunea lui Mihail VIII, în fostele colonii bizantine sau în puncte bune pentru comerț pe care le-au fortificat. Pătrunși pe teritoriul dobrogean ca negustori, călugări catolici, în imensa majoritate din Ordinul Franciscan sau al Fraților Minori, ca militari și funcționari în slujba comunităților negustorești, genovezii în accepțiunea strictă a numelui nu au fost numeroși. După cum rezultă din analiza actelor timpului, în special a acelor comerciale numele de „genovezi“ cuprindea pe toți aceia care veneau

²⁸ N. Iorga — *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades*, Buc., 1904, vol. I, pp. 9—10.

²⁹ Tratativele lui Dobrotici cu Veneția sînt analizate de N. Iorga în *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades*, și de F. Thiriet — *Regestes des délibérations du Senat de Venise concernant la Roumanie I (1329—1399)*, Paris, 1958.

³⁰ Acest titlu apare pe monedele bătute de Dobrotici, cf. C. Moisil — *Numismatica Dobrogei*, în *Arh. Dobr.*, 1916, pp. 151—152; I. Gherasimov — *Monedele deopotului Ivanco*, Sofia, 1941, pp. 288—296; și în *Tratatul de pace Ivanco—Genovezi* publicat în *Documente privind Istoria României B. Țara Românească*, vol. I.

³¹ În *Documente privind Istoria României B. Țara Românească*, vol. I, Analiza de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 108—110.

pe pământul Dobrogei în interese de afaceri, în numele Genovei ; genovezi propriu-zisi, italieni de pe tot cuprinsul peninsulei ca marele negustor florentin Donatto dei Donatti, negustori provensali, catalani și numeroși levantini ³².

Dacă putem stabili proveniența etnică a celor incluși în denumirea de genovezi, cât de numeroși erau între aceștia aceia care proveneau direct din Genova sau din coloniile ei, este imposibil de stabilit, deoarece actele timpului sînt incomplete, nu pot da o situație reală, de ansamblu, datorită distrugerilor pe care le-au suferit arhivele genoveze din Marea Neagră, fie în luptele cu Venezia fie cu Dobrotici, fie cu turcii.

Principala ocupație a genovezilor în Dobrogea a fost negoțul pe care îl practicau fie făcînd comerț de tranzit, fie făcînd schimburi cu populația băștinașă. Pentru trecerea mărfurilor pe teritoriul dobrogean negustorii genovezi trebuiau să plătească vamă de 1⁰/₀ ad valorem la intrarea și 1⁰/₀ la ieșirea din țară ³³.

Dacă prin comerțul de tranzit nu au influențat dezvoltarea economică a Dobrogei, deoarece nu aveau legături strînse decît cu organele vamale, în schimb prin negoțul făcut cu populația locală, comerț, în care genovezii au investit, începînd de la 1300, un capital însemnat, au facilitat dezvoltarea relațiilor de schimb. Care a fost ponderea Dobrogei în comerțul genovez din secolul al XIV-lea, în raport cu Moldova și Țara Românească nu se poate calcula pe baza documentelor actuale deoarece actele comerciale, contractele nu specifică de unde au fost luate mărfurile aduse în porturi. Dacă nu putem calcula care a fost importanța valorică a comerțului putem spune cum se făcea schimbul cu băștinașii : sub forma trocului și în bani, putem preciza moneda folosită, hiperperul bizantin și mărfurile care erau schimbate.

Analiza contractelor genoveze a tratatului dintre Ivanco și genovezi ne arată produsele schimbate : genovezii aduceau postav lombard și flamand, mătase, țesături de bumbac, saci de in, ulei de măsline, vinuri din Grecia și Italia, pietre prețioase, mărfuri în schimbul cărora luau cereale, ceară, miere, pește sărat. Mărfurile pe care le cumpărau genovezii indică ocupațiile mai ales rurale ale populației dobrogene, arătate și de rezultatele săpăturilor arheologice și confirmă că negustorii italieni veniți din occident nu erau interesați să cumpere produsele meșteșugărești locale inferioare aceloră din patria lor.

Negustorii genovezi sînt pomeniți în acte diplomatice din secolul al XIV-lea, ca acea plîngere a venețienilor pentru pagubele pricinuite lui I. de Buonuomo ³⁴, ca traficantși de robi pe care îi cumpărau de la tătari, în Țirgurile din Crimeea sau din sudul Moldovei. Deși nu avem nici o știre care să ne arate că genovezii își procurau ei înșiși robii sau de existența Țirgurilor de robi pe teritoriul Dobrogei, putem presupune

³² Cf. B. Cîmpina, op. cit., Studii 1/1953, pp. 200—201.

³³ Cf. Tratatul de pace Ivanco—Genovezi, în *Doc. priv. Ist. Rom., B., Țara Românească*.

³⁴ Cf. N. Iorga — *Notes et extraits I*, pp. 50—51 ; *Venezia în Marea Neagră, I Dobrotici*, p. 1051.

și în această regiune un proces similar, dar de proporții extrem de reduse.

Comerțul genovez nu a avut o dezvoltare unilinară în secolul al XIV-lea în Dobrogea, ci a variat de la epocă la epocă în funcție de situația internă a regiunii, de aceea existentă în bazinul Mării Negre.

După lovitură extrem de puternică suferită de negoțul genovez din Marea Neagră în timpul războiului cu Venezia, de la sfârșitul secolului al XIII-lea (1295—1299) s-a refăcut rapid dominând peste o jumătate de veac comerțul dobrogean asupra căruia și-a impus monopolul.

Dacă în timpul primilor conducători eclesiastici și a domniei lui Balica genovezii au prosperat, perioada în care domnit Dobrotici a însemnat o epocă de criză pentru comerțul genovez datorită măsurilor despotului împotriva negustorilor italieni, a pătrunderii negustorilor din Liov, Brașov ca și a favorizării acelor autohtoni, și datorită numeroaselor războaie în care a fost angrenată Dobrogea, războaie care au tulburat traficul comercial.

În fine, anii de domnie ai lui Ivanco, ultimii ai statului feudal dobrogean, au însemnat o resurgență pentru comerțul genovez care a cunoscut o perioadă de înflorire pînă la instaurarea stăpînirii lui Mircea cel Bătrîn, care a favorizat negustorii din Liov și Brașov în dauna italienilor.

Însemnătatea pe care o aveau pe piețele genoveze produsele cumpărate din Dobrogea trebuie să fi fost mare : tratatul lui Pegolotti pune griul dobrogean între cerealele de cea mai bună calitate³⁵. Pentru a le putea păstra, genovezii au dus numeroase lupte cu venețienii ca acelea din 1360—1361, cînd i-au împiedicat să încarce cereale de la schelele de pe Dunăre, unde stăpînea Dobrotici³⁶. Punctele folosite de genovezi în Dobrogea trebuiau să îndeplinească funcția de centre de schimb sau de porturi în care să poată acosta corăbiile. Lista localităților indicată de hărțile medievale, portulane și mapamonduri ca folosite de genovezi în care se pot vedea urmele arheologice ale construcțiilor ridicate sub îndrumarea meșterilor italieni, cuprinde, de la nord la sud, următoarele nume : Licostomo (Chilia), Vicina, Solinae (Sulina), S-cti Georgy (Sf. Gheorghe), Aspero (Cernetul ?), Oonavici (Dunavăț ?), Bambola, Brillago, Proslaviza (poate Prislava — Ada Marinescu aproape de Tulcea), Grossea (Hirșova), Zanuvarđa (poate o altă Cerna-Vodă), Costanza (Constanța), Laxilucico, Pangalia sau Mangalia (Mangalia), Caliacra (Caliacra), Cavarņa, Carbona (în apropiere de Balcic), Cranea (Ecrene), Castrici, Varna (Varna)³⁷.

³⁵ Tratatul lui Pegolotti „*Prattica della mercatura*“ este analizat de M. Bloch în „*Les problemes d'or au moyen-age*“, An. d'hist. écon., et soc., Paris, 1933.

³⁶ Cf. Miklosick-Müller — *Misi* — XXXV, fol. 40—V.

³⁷ Lista a fost alcătuită în urma consultării portulanelor lui P. Visconti (1311, 1318), A. Dulcerto (1339), harta catalană, *Atlasul fraților Pizzigani*, a lucrărilor : N. Grămadă — *Izvoare cartografice*, Bul. de l'Inst. d'hist. et filol de l'Univ. Cernăuți I, 1925, pp. 431—459 ; M. Popescu-Spineni — *România în istoria cartografiei pînă în secolul XVI*, Buc., 1938, pp. 80—82.

Pe lista acestor nume cred că trebuie adăugat și acela al cetății de la Enisala a cărei construcție datează de la sfârșitul secolului al XIII-lea, sau de la începutul celui de al XIV-lea, epocă în care genovezii erau veniți în Dobrogea, iar cetatea se pare că era legată de brațul Dunării, Dunavăț.

Arheologul Radu Florescu a observat că paramentul cetății de la Enisala, o parte a zidului de la „cetatea de jos“ de la Hirșova și zidul de incintă din Constanța, „zidul genovez“ care este de-a lungul portului sînt făcute din piatră cubică sumar cioplită, așezată în asize regulate³⁸. Din loc în loc se disting rosturi orizontale de omogenizare, cărora le corespund șiruri de goluri în care se încastrau bîrnele schelăriei angajate care au servit la ridicarea zidului. În cîteva locuri zidul este spart și în mortarul lui se pot vedea urmele șenajelor de tiranți care au servit la legarea materialului de construcție.

Aceste observații ne permit să afirmăm că cele trei părți de zidărie aparțin fie aceluiași constructori, fie aceleiași epoci constructive.

La Hirșova „cetatea de jos“, ansamblul de fortificații aflat spre Dunăre păstrează urmele golurilor a două ferestre pe care două stampe din 1826 ni le arată a fi în stil gotic, cu ancadramentele de piatră în arc frînt cu menouri, stil utilizat de genovezi în secolele XIII—XIV³⁹. La Constanța, știm că în aceeași vreme genovezii au ocupat o parte a localității și au contribuit la fortificarea orașului. Deci, putem conchide, că dacă cele două fortificații similare cu Enisala au fost construite de genovezi, și la cetatea de la Enisala, cel puțin o fază constructivă se datorește negustorilor italieni. Găsirea tezaurului monetar în cetatea de la Enisala datînd din timpul lui Petru Mușat⁴⁰ este un nou indiciu că cetatea a aparținut genovezilor, căci în timpul în care domnea acesta în Moldova negustorii italieni stăpîneau încă nordul Dobrogei și făceau un intens schimb cu moldovenii, ale căror drumuri comerciale și puncte de schimb le indică încă din 1339 A. Dulcerto în portulanul său⁴¹.

Din frecvența cu care apar numele așezărilor folosite de genovezi în actele timpului și în portulane, din cifrele de afaceri indicate în acte, din poziția pe care o au localitățile amintite față de drumurile medievale rezultă că nu aveau toate aceeași însemnătate: trei dintre ele se situau în frunte — Constanța, Mangalia, Cernavodă. Vicina, care a constituit subiectul unor studii speciale și al unor aprige discuții purtate în jurul

³⁸ R. Florescu — *Ghidul monumentelor arheologice din Dobrogea*, Ed. Meridiane, Buc., 1968, pp. 19—21; 29—31; 86—87. S. Lambrino presupune că cetatea de la Enisala a fost centrul sistemului de fortificații, alcătuit dintr-o serie de castele, din nordul Dobrogei — (S. Lambrino — *Rezultatele săpăturilor arheologice în Dobrogea*, Rev. Ist. Rom. 1939, pp. 498—502).

³⁹ Stampele sînt executate de A. von Saar — desen de Erminy Wien, 1826, Bibl. Ac. R.S.R., 5577.

⁴⁰ C. Moisil — *Numismatica în Dobrogea*, ed. cit.; S. Lambrino — op. cit., p. 499.

⁴¹ Publicat în anexele la lucrarea lui M. Popescu-Spineni, op. cit.

localizării ei ⁴², deși, se pare, a fost prima așezare genoveză în Dobrogea, în secolul al XIV-lea nu mai are importanța pe care a avut-o la sfârșitul veacului precedent când era considerată cel mai de seamă centru de schimb al genovezilor în Marea Neagră.

O parte dintre genovezii care au venit pentru afaceri în Dobrogea s-au stabilit în orașele de aici; între numele acestora îi amintesc pe Pantaleo de Vicina, Tommasino di Camarino di Ancona sau Bonaventurino din Mantua ⁴³. Genovezii stabiliți aici, puțini la număr, desigur, ca și în alte orașe de pe țărmul pontic, au format colonii în cadrul orașelor dobrogene, colonii care se administrau după legi asemănătoare cu acelea ale Republicii Genova. Din documentele păstrate știm că o serie de comunități genoveze — Licostomo, Vicina, Constanța, Mangalia etc. aveau în fruntea lor consuli care se ocupau de administrație, de finanțe, de aplicarea jurisdicției, de organizarea militară ⁴⁴.

Membrii comunităților genoveze ca acel Tommasino di Camarino di Ancona erau obligați să plătească cenzul, impozit care dădea anumite drepturi. Neînțelegerile pe care le aveau între ei sau cu „negustorii greci și bulgari“ erau obligați să le rezolve conform prevederilor dreptului Republicii Genova ⁴⁵.

Din punct de vedere religios genovezii stabiliți în Dobrogea s-au organizat după principiile bisericii catolice, au adus călugări și se pare, au construit și biserici ⁴⁶. Listele martirilor Fraților Minori, franciscani ne arată că pe pământurile Dobrogei au fost mai multe misiuni mici, de rang inferior, dependente de Caffa care au dispărut odată cu preluarea puterii de către Mircea cel Bătrîn ⁴⁷.

Care era organizarea militară a grupurilor care alcătuiau comunitățile genoveze nu ne-o arată nici un izvor scris, dar, în orice caz, o putere militară prea mare nu puteau să aibă dat fiind numărul mic al genovezilor, explicat în parte prin posibilitățile limitate în trimiterea de oameni pe care le avea orașul Geneva, el însuși cu un număr redus de locuitori.

Comunitățile, în momentul în care erau lezate în interesele lor și nu puteau să se apere singure, ori cereau ajutor armat republicii, cum au făcut în 1370 când corabia comandată de Paolo de Reza a venit spre Chilia, stăpînită de Dobrotici pentru a-l îndepărta ⁴⁸, ori recurgeau la

⁴² Pentru discutarea localizării vezi C. C. Giurăscu, *Tirguri sau orașe și cetăți moldovenești* — Ed. Acad. R.S.R., 1967, pp. 52, 56, 66, 208, 209, 211—212, 225 etc.

⁴³ Cf. *Actes de notaires genois*, ed. cit., pp. 80—81; B. Cîmpina, op. cit., pp. 200—201.

⁴⁴ Cf. N. Iorga — *Venezia în Marea Neagră*, p. 1049.

⁴⁵ Cf. prevederilor Tratatului de pace dintre Ivanco și Genova în *Doc. privind ist. Rom., B., Țara Românească*, I.

⁴⁶ Poate fi dat ca exemplu Vicina unde era o biserică catolică, Licostomo unde era alta etc., conf. G. I. Brătianu, N. Iorga, — *Istoria Bisericii*, vol. I.

⁴⁷ Cf. P. Golubovici — *Biblioteca bio-bibliografică della Terra Sancta e dell'Oriente Franciscano — qvarrachi — 1913 — II*, pp. 444—445; C. Andreescu, *Așezări franciscane la Dunăre și în Marea Neagră*, — *Cercetări istorice*, VIII, 2, Iassy, 1933.

⁴⁸ N. Iorga — *Notes extraits*, ed. cit., pp. 7, 10.

represalii economice ca acelea pe care a vrut să le inițieze Pera în 1383 pentru a-și despăgubi cetățenii ⁴⁹.

Rezultă din documentele secolului al XIV-lea că genovezii care s-au stabilit în orașele dobrogene, pe lângă comerțul pe care-l practicau intens, pe lângă organizarea coloniilor, s-au ocupat de organizarea teritoriului arabil din jurul orașului care aparținea comunității. Greu de spus care era modul exact de organizare, dar și în acest caz ca și în altele se pare că au urmat modelul existent în Italia : pământul lucrat de țărani băștinași era exploatat după sistemul mezzadriei, sistem folosit în Liguria și Toscana în secolul al XIV-lea.

Raporturile genovezilor cu populația autohtonă nu au fost consemnate de nici un izvor scris, cum nu au fost păstrate numele acelorora cu care făceau comerț. Era normal ca actele genoveze, contracte de comanditta sau simple contracte comerciale să nu păstreze numele băștinașilor, boieri sau țărani, antrenați în procesul de schimb cu genovezii, căci aceștia nu constituiau una din părțile despre care se vorbea în documentele de comerț. Este foarte posibil ca între boierii care cumpărau postavuri, mătăsuri, mirodenii, vînzînd în schimb grîne să se fi numărat Costea și Jolpan, boierii lui Ivanco, semnatarii tratatului cu genovezii în numele său, ori unii boieri asemănători lor. Continuele războaie ale lui Dobrotici împotriva genovezilor, anularea drepturilor lor în Dobrogea, explică înscrierea în tratatul încheiat între ei și Ivanco a unui punct prin care cereau să li se acorde vechea protecție împotriva „grecilor și bulgarilor“ și ne fac să deducem că nu se bucurau de simpatie din partea populației locale care făcea comerț cu ei datorită nevoii pe care o aveau de a-și procura mărfurile rare aduse de genovezi.

Importanța pe care au avut-o negustorii italieni din Republica Genova pentru dezvoltarea economiei, a feudalismului în Dobrogea secolului al XIV-lea este foarte greu de precizat în condițiile în care după dispariția statului Dobrogean, a urmat stăpînirea turcească de peste 450 de ani care a distrus cea mai mare parte a urmelor lăsate de civilizațiile precedente.

Gradul în care au influențat economia și comerțul dobrogean nu poate fi stabilit în stadiul actual al cercetărilor, dar desigur, schimbul intens făcut cu populația locală a făcut cunoscut acesteia modul de practicare al negoțului în Italia secolului al XIV-lea unde apăruseră germeii capitalismului. Aceia care au profitat în primul rînd de pe urma contactului cu negustorii talieni au fost posesorii de bani, sau bunuri de schimb, cu ajutorul cărora puteau obține mărfurile genovezilor, mărfuri care le ridicau standardul de viață sau le modificau gusturile.

În organizarea administrativă, politică, militară, religioasă sau juridică a Dobrogei genovezii nu au reușit să aducă nici o modificare spre deosebire de bizantini care au influențat puternic toate aceste domenii. Deși genovezii au organizat în unele locuri teritoriul agricol din jurul coloniei nu au putut să influențeze mersul feudalismului local, deoarece suprafețele organizate de ei erau neînsemnate în comparație cu teritoriul

⁴⁹ Cf. N. Iorga, *Venezia în M. Neagră*, Apendice XIII, p. 1066.

agricol al Dobrogei, datorită timpului relativ scurt, dar mai ales agitat cît au rămas aici.

Singurele urme pe care le-au lăsat genovezii pe pămîntul dobrogean sînt acelea ale construcțiilor ridicate de populația băștinașă sub conducerea meșterilor italieni, ruinele falnicelor cetăți, care au rezistat timpului, se mai văd și astăzi ca o mărturie a puterii temporare a genovezilor, dar care din nefericire, în starea actuală a cercetărilor arheologice în domeniul medieval, sînt puțin cunoscute și nu ne permit să completăm datele despre rolul jucat de genovezi pe pămîntul dintre Dunăre și mare.

LES GÉNOIS ET LE RÔLE JOUÉS PAR EUX DANS LE XIVe SIÈCLE

Dans le XVIe siècle ont apparus des états féodaux indépendants dans les zones habités par les roumains comme une conséquence du développement économique, de l'acquisition des nouveaux territoires et de la cristallisation de la vie social-politique.

Dans la Dobroudja, un territoire connu comme favorable au commerce et habité par un mosaïque de peuples différents mais surtout par des Roumains, un état féodal naquit et il dura jusqu'en 1388, quand il fut détruit par les Turcs.

Cet article basé sur des informations nouvelles, surtout des informations archéologiques, explique les relations des Génois avec l'état de Dobroudja et le rôle de ceux-ci dans l'état pendant le XIVe siècle. Par manque d'espace l'auteur a seulement énuméré les principaux problèmes qui seront la base des futures discussions liées à ce thème.

Sous le nom de Genois sont compris des différents peuples avec des origines ethniques différentes comme : Italiens, Provençaux, Catalans, Byzantins, etc. Leur nombre ne peut pas être établi mais nous pouvons affirmer qu'une petite partie s'est fixée sur ces lieux.

La principale occupation de ces Génois était le commerce exercé comme transit ou comme change de marchandises, avec les indigènes sous la forme du troc ou par monnaie c'est-à-dire par l'intermède du hyperper. Le commerce génois s'est développé en trois phases suivant les conditions internes de la Dobroudja et du bassin de la Mer Noire. La première phase (1300—1360), a été une de progrès, la deuxième une phase de régression et destruction, déterminées par le Despot Dobrotici (1360—1385) et la troisième, une phase de renaissance du commerce génois jusqu'au moment de la campagne du grand vizir Ali Pacha. (1388).

Les localités dans lesquelles se sont établis les Genois dans le XIIIe et le XIVe siècle sont indiquées par les cartes, portulans, les mappemondes et les traces archéologiques. La liste de ces places indiquée par des sources écrites sont : Licostomo (Chilia), Vicina (?), Sancti Giorgyi (Sf. Gheorghe), Sulinae (Sulina), Bambola, Brillago, Zanuvarđa (Cernavodă), Grosea (Hirșova), Pangalia ou Mangalia (Mangalia), Laxilucio (?), Costanza (Constanța), Varna (Varna), Calliacra (Caliacra), Carbona, Cranea (Ecrene) etc. L'auteur a inclus dans la liste aussi la citadelle d'Enisala parce que les ruines de celle — la sont de facture génoise. Les Génois ont organisés leur colonies sous la forme de républiques commerciales d'après, le modèle génois. Il ont eu leur propre juridiction, leur organisation financière autonome et des communautés religieuses conduites par des moines franciscains. Les Génois en dehors de l'organisation commerciale ont organisé aussi le territoire entourant leur colonies. L'importance, générale des Génois pour l'histoire de l'état feudal dobroudjan ne peut être apprécié que d'un point de vue relatif parce que les Génois ont été en petit nombre, ont habité ces régions pendant un temps assez et ils n'ont plus imposé leur civilisation comme ont réussi les Byzantins.

Les seuls, traces laissés par les Génois sont les ruines de quelques châteaux monumentaux comme ceux de Hirșova et d'Enisala et peut-être quelques éléments de l'organisation territoriale que nous ne pouvons préciser à présent.

THE GENOESE AND THEIR PART IN DOBRUDJA OF XIV CENTURY

During the XIV century, feudal independent states appeared on the areas inhabited by the Romanians as a consequence of economic development, gain of new territories and crystallization of social-politic life.

In Dobrudja, a country known as favourable for commerce and inhabited by a mosaic of various people, but above all by Romanians, appeared a feudal state which enlsted till 1388, when it was destroyed by the Turks.

This paper based on new informational materials, especially of archeological type, explains the relations of Genoese with this Dobrudjan state and the part played by them within this state during the XIV century. The framework of this paper being small enough, the author aimed to put as a basis of further discussions only the main topics connected with this matter.

Under the name of Genoese it is understood people with very different ethnical origins as: Italians, Provençals, Catalans, Byzantins, etc. Their number cannot be defined but we can assert that a small part of them, which came in these parts for commerce, settled there.

The main business of these Genoese was the commerce, either as transit or with the native inhabitants. This last form was carried out either by money exclusively by hyperper or by barter. The Genoese commerce developed in three stages according to Dobrudjan and Black Sea basin internal conditions. The first stage (1300—1360) was of progress, the second (1360—1385) was one of Genoese regress and destruction performed by the Dobrudjan despot, Dobrotici, and the third (1385—1388) has been a period of revival of Genoese commerce till the campaign of great Vizir Ali-Pasha (1388).

The points where the Genoese settled during XIII and XIV centuries are indicated by maps, pilot's books, maps of the two hemispheres, and archeological traces. The list of settlements indicated by written sources quotes as follows: Licostomo (Chilia), Vicina (?), Sancti Ciorgyi (Sf. Gheorghe), Sulinae (Sulina), Bambola, Brillago, Zanuwarda (Cernavoda), Grosea (Hirşova), Pangalia sau Mangalia (Mangalia), Laxilucio (?), Costanza, (Constanța), Varna (Varna), Caliacra (Caliacra), Carbona, Cranea (Ecrene), etc. The author included on the list also the stronghold of Enisala whose ruins are of Genoese treatment. The Genoese established commercial republics in their settlements after the Genoa pattern. They had their own jurisdiction, autonomous financial organization, and religious communities led by franciscan monks. They organized commercially not only the settlement territory but the environment too. The general impotence of Genoese on Dobrudjan feudal state can be appreciated only relatively because they were few, inhabited these parts only a short time and they were not able to impose their civilization as did the Byzantins.

The single traces they left are the ruins of some monumental castles as those of Hirşova or Enisala and perhaps some elements of territorial organization which we cannot specify at this time.